

V. GRINAVECKIS

DĖL ŽEMAIČIŲ *ja, jo* (= ide. *ja, jā*) KAMIENO BŪDVARDŽIŲ PERĖJIMO Į *a, o* KAMIENĄ

Žemaičių tarmėse bendrinės kalbos kai kuriems *ja-, jo-* kam. būdvardžiams atliepia *a-, o-* kamienės formos, pvz.: *basnirtas, -a* „basnirčias, -ia“, *gulstas, -à* „gulščias, -ia“, *išvirkštas, -à* „išvirkščias, -ia“, *klūpstas, -à* „klūpsčias, -ia“, *kniūbstas, -à* „kniūbsčias, -ia“, *kuřtas, -à* „kurčias, -ia“, *paplókštas, -à* „paplokščias, -ia“, *pėstas, -à* „pėsčias, -ia“, *plókštas, -à* „plokščias, -ia“, *tūštas, -à* „tuščias, -ia“ ir kt. (Laūkuva). Tokias kai kurių šių ir kitų *a-, o-* kamienės būdvardžių formas vietoj *ja-, jo-* kamienių vartoja žemaičiai dounininkai, donininkai ir šiaurės dūnininkai (išskyrus patį rytinį pakraštį). Tačiau kai kuriose minėtojo žemaičių ploto vietose vartojamos atskirų būdvardžių gretiminės *ja-, jo-* kamienės formos. Pavyzdžiui, apie Laūkuvą, Šilalę ir kitur greta *gulstas, -à, išvirkštas, -à, tūštas, -à* sakoma ir *gulščias, -ià, išvirkščias, -ià, tūščias, -ià* (tarm. *gõlsc, gõlstè, kilm. gõlstè, gõlšč'ũos; èšvėrkšc, èšvėrkštè, kilm. èšvėrkštè, èšvėrkšč'ũos; tòšc, tòštè, kilm. tòštè, tòšč'ũos*).

Vienas kitas toks *a-, o-* kamienis žemaičių būdvardis pateiktas ir LKŽ, pvz.: *ãtvirkštas, -à* (I 450), *basnirtas, -a* (Salantaĩ, Skuõdas, Šãtès ir kt.: I 697), *kniūkštas, -à* (Kvėdarna ir iš L. Ivinskio raštų: VI 264), šalia *kniūkščias, -ià* (Kvėdarna: V 264), *kuřtas, -à* (Rùsnè, Šãtès, Ylaciaĩ ir kt.: VI 973), *paplókštas, -à* (IX 377), *pėstas, -à* (IX 869), *plókštas, -à* (X 297),rieveiksmis *kniūpsta* „kniūbsčia“ (Priekulè: VI 265) ir kt. Vienas toks pavyzdys (*kuřtas, -à*) pastebėtas ir V. Vitkausko „Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyne“ (V., 1976, p. 162). Be to, minėtajame V. Vitkausko žodyne dar yrarieveiksmis *pėstõms* „pėsčiomis“ (p. 354), kuris leidžia spręsti, kad šio žodyno atstovaujamos šnektoms galėjo būti būdingas ir *pėstas, -à*.

Reikia manyti, kad minėtųjų būdvardžių *a-, o-* kamienės formos yra naujos, atsiradusios vietoj anksčiau buvusių *ja-, jo-* kamienių lyčių. Šiuo atveju žemaičių *ja-, jo-* kamieno būdvardžių perėjimas į *a-, o-* kamieną aiškintinas panašiai kaip ir *ja-* bei *i-* kam. veiksmažodžių perėjimas į *a-* kam. Dėl galūnės išnykimo *ja-, i-* kam. 3-ojo asmens forma sutapo su *a-* kam. forma, pvz.: *vėrt* „verčia“ ir *kėrt* „kerta“, *tėk* „tiki“ ir *sòk* „suka“. Todėl ir kitų asmenų *ja-, i-* kam. galūnės buvo priderintos prie *a-* kam., pvz.: *vėrtò ~ vertù* „verčiu“, *vėrtãm ~ veřtam* „verčiame“, *vėrtat ~ veřtat* „verčiate“, *tėkò ~ tikù* „tikiu“, *tėkam ~ tikam* „tikime“, *tėkat ~ tikat* „tikite“ (žr. Drotvinas V., Grinaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius. — V., 1970, p. 104–105).

Žemaičių tarmėse, išnykus vardažodžių ir dalyvių vienaskaitos vardininko galūnės trumpajam *a*, to linksnio galūnė sutapo su *a*-kam. galūne, plg.: *svèc* ~ *svèčias*, *trèc* ~ *trèčias* ir kt. ir *bâlc* ~ *báltas*, *râsc* ~ *râstas* ir kt. Kadangi pagrindinė *ia*-kamieno forma (vardininkas) nebesiskyrė nuo *a*-kamieno, pradėta ir moteriškosios giminės vardininką derinti prie *o*-kam. (*rèc* — *retà*, taigi ir *kõrc* — *kõrtà*), kartu pakeistos ir kitų linksnių *ia*-, *io*-kamienės galūnės *a*-, *o*-kamienėmis. Tokiu būdu fonetinis galūnės sutrumpėjimas sudarė sąlygas veikti analogijai, kuri ir nulėmė minėtųjų *ia*-, *io*-kam. būdvardžių perėjimą į *a*-, *o*-kam.

Tačiau ne visi *ia*-, *io*-kam. būdvardžiai žemaičių tarmėse yra perėję į *a*-, *o*-kam. Į *a*-, *o*-kamieną neperėjo būdvardžiai *stāčias*, *-ià*, *šlāpias*, *-ià*, *žālias*, *-ià* ir kt. Tokių būdvardžių, kaip *žālias*, *-ià*, *ia*-, *io*-kamieno išlikimą lėmė priebalsis *l*, kuris paprastai išlieka minkštas ir galūnės balsiui *a* išnykus (*žāl's'*). Po *l* yra vartojamas ir kai kurių veiksmažodžių *ia*-kam., pvz.: *gālēm* ~ *gāliam* „galime“, *gòlēm* ~ *gūliam* „guli me“ ir kt., bet *kālām* ~ *kēlam* „keliamo“, *kòlām* ~ *kūlam* „kuliame“ ir kt. (Laūkuva). Būdvardis *šlāpias*, *-ià* negalėjo pereiti į *a*-, *o*-kam. dėl prieš kamiengalį ilgiau išsilaikiusio *j* (žr. Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija. — V., 1973, p. 303—306), o *stāčias*, *-ià* perėjimui į *a*-, *o*-kam. bus trukdęs greta vartojamas *statūs*, *-i*. Šių abiejų būdvardžių kai kurių linksnių galūnės sutampa. O *bergždžià* išlaikė savo *io*-kam., matyt, todėl, kad vyriškosios giminės atitikmuo nevartojamas. Tačiau iš A. Juškos žodyno žinomasrieveiksmis *bergždai* „bergždžiai“ (LKŽ I 762), ir šiuo atveju rodantis polinkį pereiti į *a*-, *o*-kam.

Nors mūsų svarstomųjų žemaičių būdvardžių *a*-, *o*-kam. formos yra naujadarai, tačiau ir nevisai naujas reiškiny, nes *pèstas*, *-a* jau vartojamas XVI a. J. Bretkūno¹ BrB 2 Moz 12, 37; Teis 4, 10), *plokštas*, *-à* — Pilypo Ruigio žodyne (Philipp Ruhig, Littauisch—Deutsches Lexicon. — Königsberg, 1747, S. 141).

ia-kam. daiktavardžiai tokie kaip *svečias* ir kt. žemaičių tarmėse neperėjo į *a*-kam., reikia manyti, todėl, kad jie nekaitomi giminėmis ir neturi moteriškosios giminės atitikmenų, kurie būdvardžių sistemoje, kaip anksčiau matėme, galėjo prisidėti prie *a*-, *o*-kamieno analogijos veikimo.

¹ Dėl žemaičių tarmių ypatybių J. Bretkūno raštuose žr. Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a. — V., 1967, p. 59—62.

К ВОПРОСУ О ПЕРЕХОДЕ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ С ОСНОВАМИ НА *ja, jo* В ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ С ОСНОВАМИ НА *a, o* В ЖЕМАЙТСКИХ ГОВОРАХ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Некоторые имена прилагательные жемайтских говоров свои основы на *ja, jo* преобразовали в основы на *a, o*, напр., *kuřtas, kurtà* (литер. яз. *kuřčias, kurčią*) 'глухой, глухая'. Данное изменение древней основы, по всей вероятности, вызвано фонетическим совпадением окончаний им. п. ед. ч. прилагательных с основой на *ja* и на *a* в этих говорах, напр., *kõrc* (<*kuřčias*) и *rès* (<*rētas*) 'редкий'. А указанное совпадение в дальнейшем могло способствовать (и, по-видимому, способствовало) переходу и остальных окончаний прилагательных с основами на *ja, jo* в окончания, свойственные прилагательным с основами на *a, o*.